

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

Факультет геології, географії, рекреації і туризму

***Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства
імені Костянтина Нємця***

ПРОСТОРОВІ ПРОЯВИ УРБІЦИДУ НА ПРИКЛАДІ МІСТА ХАРКІВ

Виконала: студентка 4 курсу, групи ГЕ - 41
Спеціальності **106. Географія**
Освітньо-професійної програми «Економічна,
соціальна географія та регіональний розвиток»
Бедрій Єлизавета Романівна

Науковий керівник:
к. геогр. н., доц. Ключко Людмила Василівна

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою

_____ *Голова ЕК Тарас ПОГРЕБСЬКИЙ*

_____ *Секретар ЕК Олена ПЕДЬ*

« _____ » _____ 2024 р.

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУСПІЛЬНО ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УРБІЦИДУ	7
1.1. Зміст поняття «урбіцид»	7
1.2. Теоретичні підходи до вивчення урбіциду	9
1.3. Просторові аспекти урбіциду	11
1.4. Суспільно-географічні фактори урбіциду	13
РОЗДІЛ 2. ПРИКЛАДИ ІСТОРІЇ УРБІЦИДУ В СВІТІ	15
2.1. Історичні аспекти урбіциду.	15
2.2. Сучасні випадки урбіциду	21
2.3. Глобальний вплив урбіциду на світову спільноту	29
РОЗДІЛ 3.ПРОСТОРОВІ ПРОЯВИ УРБІЦИДУ У МІСТІ ХАРКІВ	35
3.1. Етапи та форми урбіциду у Харкові	35
3.2. Географічний аналіз територіальних особливостей урбіциду у місті Харків.....	41
3.3. Соціально-економічні наслідки урбіциду у місті Харків	48
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56

ВСТУП

Актуальність дослідження. Урбіцид, що являє собою навмисні насильницькі дії щодо міст, є актуальною проблемою в сучасному світі. Війни та конфлікти, у яких застосовується урбіцид, трапляються в різних країнах, що робить цю тему важливою для розуміння та прогнозування глобальних подій. Урбіцид супроводжується великою кількістю жертв серед цивільного населення і руйнуванням міст. Дослідження цього явища допомагає вивчити економічні, соціальні та екологічні наслідки урбіциду для міського населення та території міст. Саме дослідження з позиції суспільної географії є надзвичайно важливим у вивченні урбіциду, оскільки дає змогу проаналізувати вплив цього явища на території, вивчати поширення конфліктів у світі та визначати специфіку впливу на міста.

Важливими є аналіз та розуміння просторових проявів урбіциду на прикладі міста Харків у контексті сучасної військово-політичної ситуації. З урахуванням військових подій та конфліктів, що відбуваються в Україні, вивчення просторових аспектів урбіциду стає надзвичайно актуальним завданням. Порозуміння форм та етапів урбіциду у Харкові дозволить не лише краще зрозуміти динаміку військових подій, а й сприятиме розробці ефективних стратегій відновлення інфраструктури, відновлення соціально-економічного розвитку міста та забезпечення безпеки населення. Такий аналіз є підґрунтям для розробки політик та програм реабілітації після військових конфліктів та допоможе у формуванні стратегій місцевого розвитку з урахуванням специфіки урбанізованого середовища.

Наслідки урбіциду у Харкові мають безпосередній вплив на світову спільноту, ця ситуація відображає загрозу безпеці та стабільності не лише на місцевому рівні, але й на міжнародній арені. Здатність аналізувати та реагувати на кризові ситуації, подібні до урбіциду у Харкові, стає ключовою у забезпеченні світового порядку та міжнародної безпеки. Наслідки конфлікту в Харкові мають вплив на регіональну та глобальну економіку через перешкоди у

постачанні товарів та послуг, зміни в цінах на ринках та загрози для енергетичної безпеки. Крім того, гуманітарна криза, що виникає в результаті урбіциду, потребує міжнародного втручання та співпраці для забезпечення гуманітарної допомоги та реабілітації постраждалих.

Таким чином, урбіцид в Харкові має вплив на відносини між державами, міжнародну безпеку та розвиток глобальних стратегій з управління кризами.

Метою роботи є вивчення та аналіз просторових аспектів та наслідків урбіциду, комплексний аналіз етапів та форм урбіциду, вивчення географічних особливостей його реалізації та визначення соціально-економічних наслідків на території міста Харків.

Завданнями роботи є:

- розглянути зміст поняття «урбіцид», визначити його передумови виникнення (шляхи здійснення), його складові;
- визначити просторові аспекти та суспільно-географічні фактори урбіциду у світі;
- дослідити геополітичні аспекти використання урбіциду у деяких історичних періодах та у сучасному світі, що включають стратегії руйнування міст, географію конфліктів, наслідки для міжнародних відносин та глобальний вплив на світову спільноту;
- визначити етапи, форми та територіальні особливості урбіциду по районах за період повномасштабного вторгнення у місті Харків;
- дослідити вплив урбіциду на соціальні та економічні аспекти суспільства у місті Харків.

Об'єктом дослідження є урбіцид як процес навмисного руйнування міст або міського середовища, спрямоване на фізичну та культурну інфраструктуру міських територій, знищення соціальної, економічної та культурної структури міста.

Предметом дослідження є просторово-часові особливості урбіциду у місті Харків.

Методи дослідження: дослідження базується на географічному підході для визначення просторового прояву урбіциду, історичному підході для визначення етапів урбіциду та його прикладів у світі за різні періоди часу, інформаційному підході, що використовувався для збору та аналізу даних, системному підході, що використовувався у вивченні урбіциду як складної системи, аналізуючи взаємозв'язки між різними компонентами та їх вплив на міське середовище та методологічних підходах, що охоплювали загальні рамки та стратегії аналізу. У процесі написання дипломної роботи використано загальнонаукові (історичний метод для аналізу історичних прикладів урбіциду, описовий метод для детального опису змін у міському просторі Харкова, викликаних урбіцидом, метод узагальнення дозволив синтезувати дані з різних джерел для висновків та рекомендацій, метод систематизації для організації інформації та даних в структуровану форму, яка сприяла легшому аналізу) та конкретно-наукові методи (порівняльно-історичний та порівняльно-географічний методи для порівняння урбіциду в Харкові з іншими випадками в інших містах України, дозволяючи виділити унікальні та спільні риси, картографічний метод для візуалізації просторових даних і виявлення географічних прикладів урбіциду, статистичний метод для аналізу кількісних даних).

Джерельна база: теоретико-методологічною базою дослідження є наукові розробки вітчизняних та зарубіжних учених: М. Боніна, А. Клементс-Ханта, М. Коварда, Р. Лемкіна, Д. Мальчикової, К. Мезенцева, О. Мезенцевої, І. Пилипенка, Д. Судачек, К. Шльогеля та багатьох інших. Окрім праць вітчизняних та зарубіжних авторів при написанні кваліфікаційної роботи було використано довідкову літературу, дані офіційної статистики, інтернет-джерела а також результати власних досліджень автора.

Публікації: за темою кваліфікаційної роботи було опубліковано тези у збірнику «Регіон 2024: суспільно-географічні аспекти» на тему «Варіанти розвитку сценаріїв урбіциду на прикладі України», підготовлено та подано до редакції статтю у фаховий журнал «Часопис соціально-економічної географії»

на тему «Військовий урбіцид проти України», підготовлено та подано до редакційної колегії статтю до Springer Special Volume на тему «Urbicide In The East Of Ukraine (On The Example Of The City Of Kharkiv, Ukraine)».

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (54 найменувань на 7 сторінках) і додатків (4 додатків на 6 сторінках). Загальний обсяг роботи становить 69 сторінок, основний текст – 45 сторінок. Робота містить 2 таблиці, ілюстрована 38 рисунками (з яких 9 – у додатках).

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УРБІЦИДУ

1.1. Зміст поняття «урбіцид»

Термін «урбіцид» походить від латинського кореня «urbs», що означає «місто», та суфіксу «-cide», і перекладається як «знищувати». У контексті сучасної науки явище урбіцид розглядається як процес або застосування засобів, спрямованих на знищення або деградацію міських територій. З часом поняття «урбіцид» набуло ширшого значення, охоплюючи не лише фізичні руйнування (рис.1.1), а й соціокультурні та екологічні аспекти (рис.1.2) [24].

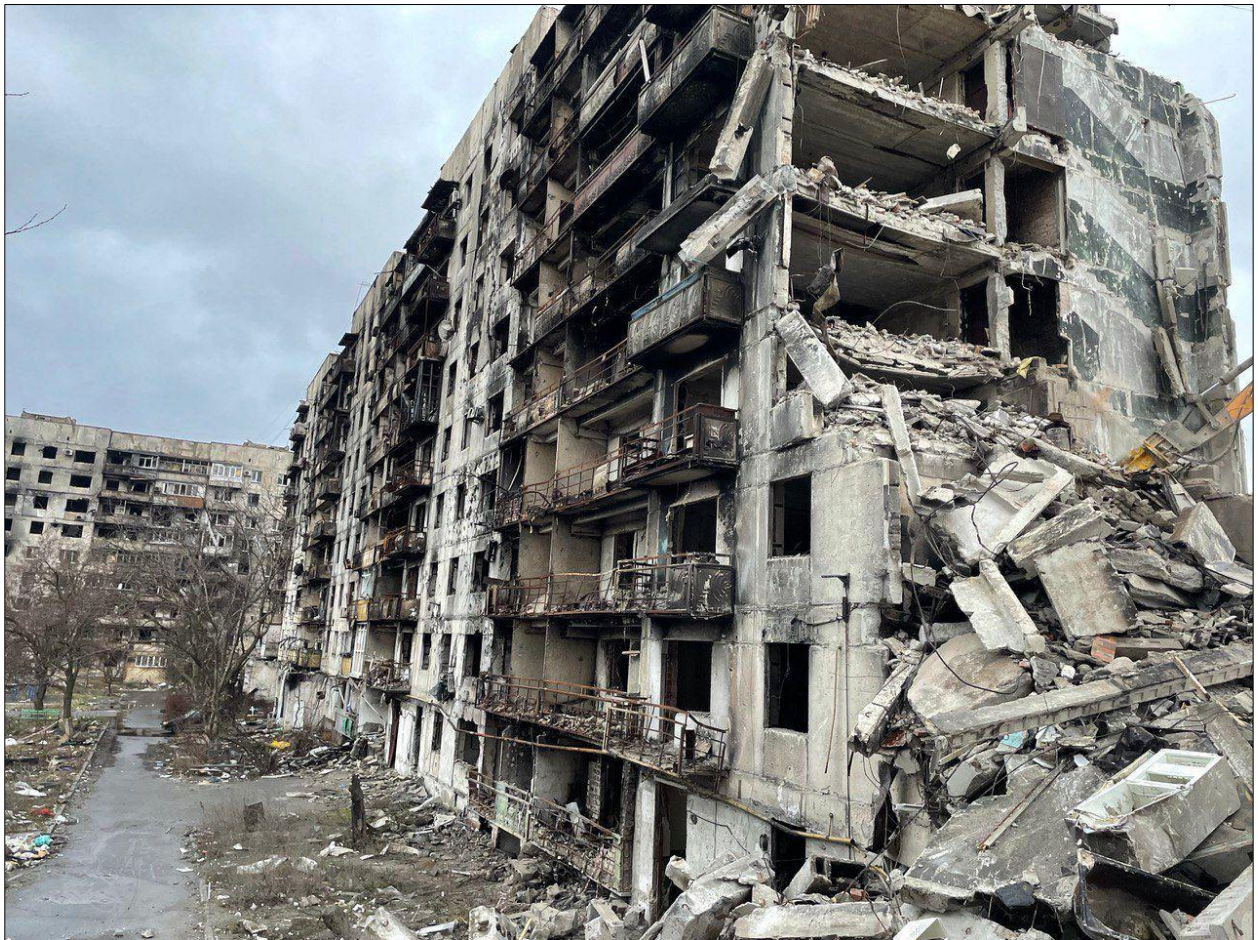

Рис.1.1. Урбіцид у Маріуполі внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації 2022 року [36]

Як відомо, визначення терміну «урбіцид» набуло популярності під час військово конфлікту в Боснії між 1992 та 1995 роками та трактувався як урбаністичні руйнування. Однією з характерних рис цієї війни було навмисне руйнування міських об'єктів (житлових будинків, продовольчих магазинів, лікарень, парків, тощо), які не мали військового призначення. У більшості випадків це не були навіть об'єкти символічного значення, такі як церкви музеї чи пам'ятки культури. Руйнування було масовим та систематичним [22].

Рис. 1.2. Затоплене місто Херсонської області внаслідок підриву російськими окупантами Каховської ГЕС [29]

Зважаючи на викладене вище, урбіцид – це вбивство міста . На жаль, це явище має багато форм та видів. З одного боку, коли ми говоримо про міста, маються на увазі не тільки будівлі та вулиці, але й, насамперед, про міське життя. З іншого боку, руйнування міських структур можуть мати різний характер, символічним також. Наприклад, під час воєн у країнах колишньої Югославії, особливо у Боснії та Хорватії, були випадки ритуального руйнування міст. Це приклад ще однієї форми урбіциду як воєнного злочину [24].

Варто згадати, як запропонував пояснити сенс урбіциду політолог М. Ковард у книжці «Урбіцид: політика руйнації міст»: це насильство, яке прагне знищити різницю шляхом руйнування матеріального фундаменту цієї різниці – оскільки міське символізує матеріальний фундамент неоднорідності, самотності [3].

За визначенням аналітичних матеріалів американського інституту New Lines Institute, урбіцид – це окрема форма масового насильства, що характеризується навмисним знищенням життєво важливої цивільної інфраструктури. При повному ігноруванні міжнародного гуманітарного права урбіцид ґрунтується на логіці колективного покарання, спрямованого проти цивільного населення та побудованої інфраструктури, від якої залежить його життя. Такі кампанії систематичного бомбардування та руйнування можуть залишити цілі міста в руїнах, звідки й пішов термін урбіцид – «убивство» міста [2].

Сучасні визначення урбіциду різняться залежно від підходів різних наукових галузей. У нашому випадку, у географічному аспекті, урбіцид розглядається як руйнівний вплив на міську інфраструктуру та міське середовище, а також вивчення впливу наслідків на якість життя населення зруйнованих міст.

1.2. Теоретичні підходи до вивчення урбіциду

В результаті дослідження поняття та теоретичних підходів урбіциду можна зазначити, що цей термін не обмежується лише фізичним знищенням міських структур, але також включає психологічний вплив на населення. Мета урбіциду полягає в цілеспрямованому знищенні міста або його окремих структур, здійснення психологічного тиску та терору цивільного населення.

Мета урбіциду – цілеспрямоване знищення міста або його окремих структур.

Знищення міських територій та інфраструктури в ході військових операцій включають в себе знищення будівель, комунікацій,

електроенергетичних мереж, транспортних засобів та інших об'єктів, що є важливими не тільки для економіки та оборони, але й для повноцінного цивільного життя.

Урбіцид несе за собою негативні наслідки для міських ландшафтів, зокрема забруднення повітря, води, ґрунту, втрата біорізноманіття, шумове забруднення та інші проблеми, пов'язані з розвитком міст, що негативно відображається на екологічній ситуації територій та психо-емоційному стані людей.

Головна мета урбіциду – повністю знищене місто, або місто, що не може належно функціонувати. Як правило, повністю знищене місто не підлягає відновленню та викликає труднощі щодо подальших дій державного керівництва після закінчення війни.

Рис. 1.3. Урбіцид у місті Бахмут внаслідок повномасштабного російського вторгнення 2022 року [37]

Складові урбіциду виглядають наступним чином:

- 1) фізичне знищення міст внаслідок наземних та повітряних обстрілів ;
- 2) цілеспрямовані дії, що впливають на психологічний та моральний стан населення міста (такі як терор, залякування, поширення дезінформації тощо);

3) максимальне наближення умов життя до неможливих. Внаслідок цього маємо багато біженців та мігрантів, що негативно впливають на демографічну ситуацію (відсутність зв'язку, електроенергії, водопостачання, продуктів харчування т.ін.);

4) оточення та окупація міст. Внаслідок чого відбувається поступове знищення національної ідентичності та культури, економічні проблеми, нав'язування режиму окупантів;

5) можлива примусова мобілізація місцевого населення на бік ворога проти свого народу.

Важливо пам'ятати, що міста – це не просто будівлі, це домівки для людей, центри культури та економіки. Знищення міст – це не лише руйнування цегли й бетону (рис. 1.3), це руйнування найціннішого – життя людей.

1.3. Просторові аспекти урбіциду

Одним із головних аспектів урбіциду є його просторовий прояв. Аналіз просторового розподілу дозволяє визначити регіони, де урбіцид є особливо актуальним та ідентифікувати території, які найбільш піддаються руйнуванню та впливу цього явища.

Дослідження впливу урбіциду на міське середовище включає в себе аналіз його наслідків на інфраструктуру та архітектуру. Вивчення цього аспекту дозволяє визначити, як урбіцид впливає на вигляд та функціональність міських просторів.

Урахування регіональних відмінностей у використанні урбіциду дозволяє з'ясувати причину, чому регіони можуть бути більш схильними до цього явища порівняно з іншими. Фактори, такі як географічне положення,

Найбільш вразливі до урбіциду завжди є міста, що знаходяться найближче до лінії фронту, тобто активних бойових дій. Прикладом є такі сучасні міста як Харків, Слов'янськ, Куп'янськ, Вугледар, Херсон, Берислав, Запоріжжя, Краматорськ та інші.

До прикладу можна розглянути карту сучасних бойових дій російсько-української війни. Аналізуючи карту бойових дій в Україні (рис.1.4), можна побачити найбільш вразливі міста до урбіциду. Міста, які стали ареною бойових дій, мають загрозу втратити свою інфраструктуру, архітектурні пам'ятки та екологічну стійкість.

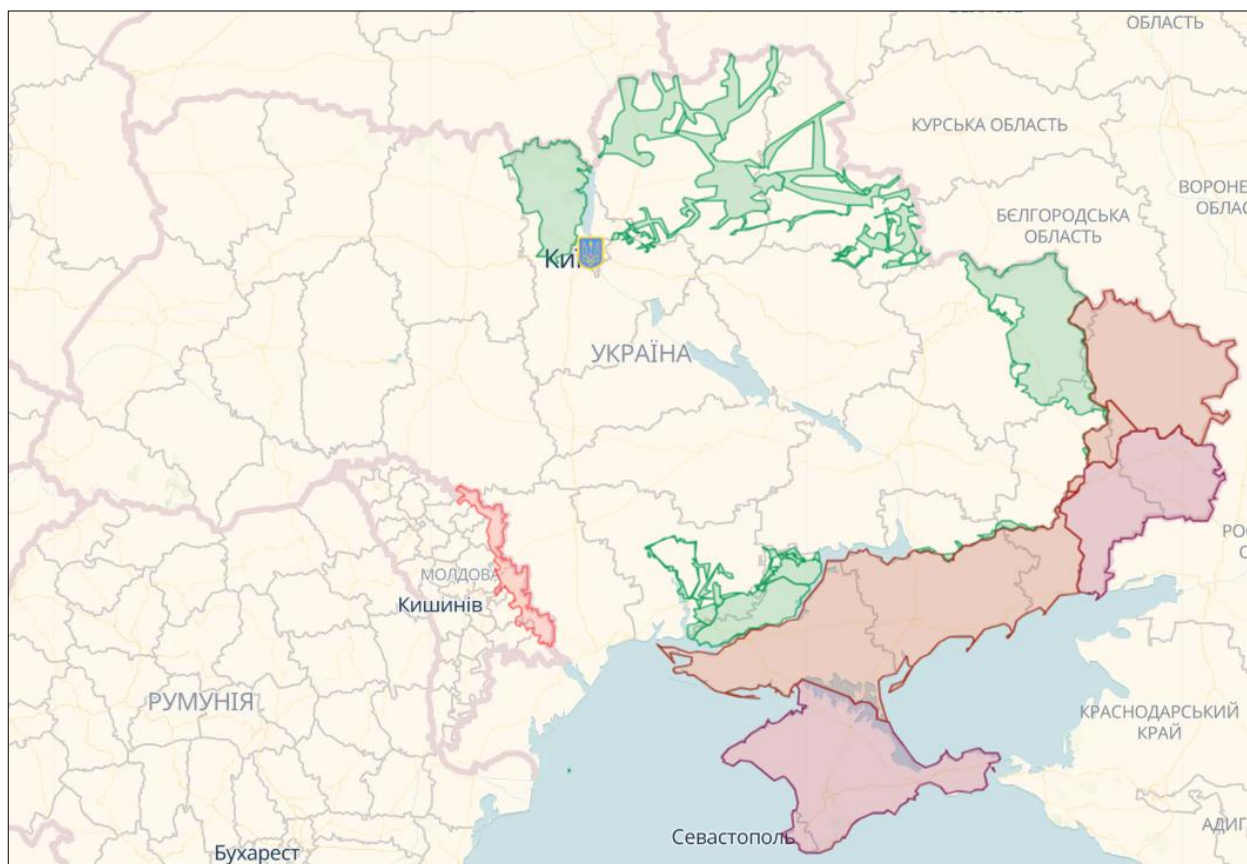

Рис. 1.4. Карта бойових дій в Україні станом на 24.02.2024 [4]

Аналіз ефективності стратегій міського планування стосовно урбіциду включає в себе оцінку заходів, призначених для запобігання чи обмеження його впливу та наслідків. Визначення успішних практик міського планування може служити основою для розробки нових стратегій управління міськими ресурсами.

Просторовий аналіз урбіциду, здійснений під час воєнних дій, також дозволяє оцінити ефективність існуючих стратегій міського планування в умовах кризових ситуацій. З'ясування, які міста виявилися менш вразливими, може вказувати на успішні стратегії управління міськими ресурсами та підготовки до кризових ситуацій.

1.4. Суспільно-географічні фактори урбіциду

Суспільно-географічні фактори урбіциду включають соціальні аспекти, такі як, економічний стан, демографічні процеси та соціокультурні особливості, що допомагають зрозуміти, які групи населення та важлива інфраструктура можуть бути особливо уражені від урбіциду [6].

Економічні фактори грають важливу роль у поширенні та впливі урбіциду на міські території. Фінансові збитки, економічні втрати внаслідок руйнування інфраструктури, а також ефективність економічних стратегій міського управління в контексті урбіциду є важливою складовою у вивченні цього явища.

Демографічні аспекти, такі як рівень народжуваності, смертності та міграційні процеси стають дуже вразливими внаслідок використання урбіциду під час воєнних дій. Наприклад, велика кількість людських втрат внаслідок урбіциду може призвести до змін у соціальній та економічній структурі міста, що призведе до зменшення чисельності населення та занепаду в економічному розвитку міст.

Урбіцид передбачає наявність в агресора певної кінцевої мети й плану її досягнення. Недарма автор концепту геноциду Р. Лемкін наголошував, що геноцид – це «скоординований план різноманітних дій, що мають на меті руйнацію сутнісних, істотних підвалин національних груп, з метою знищення самих груп» (рис.1.5) [5, с. 79].

Суспільно-географічні фактори також включають політичні аспекти.

Політичні рішення та стратегії управління визначають методи врегулювання конфлікту у процесі якого як інструмент руйнування міст використовується урбіцид.

Рис. 1.5. Свідоме вбивство цивільних громадян (геноцид) шляхом бомбардування пологового будинку у місті Маріуполь [43]

Взаємодія між владою та громадськістю важлива для ефективного запобігання подальших руйнівних подій для міста. Роль громадських організацій, активістів та інших учасників громади у вирішенні проблем наслідків урбіциду є вкрай важливою. Ефективна робота міських служб, рятувальників, медиків та громадянського суспільства допомагає долати значну частину негативних наслідків терору [24].

Тож, для розв'язання проблем, пов'язаних з наслідками урбіциду важливо розглядати комплексний вплив на міське середовище, враховуючи взаємодію різних суспільно-географічних чинників. Розробка стратегій міського розвитку повинна базуватися на вивченні та урахуванні цих факторів для досягнення стійкого та збалансованого міського розвитку.

РОЗДІЛ 2.

ПРИКЛАДИ ІСТОРІЇ УРБІЦИДУ В СВІТІ

2.1. Історичні аспекти урбіциду

Будь-який конфлікт з моменту появи міських структур супроводжується урбіцидом, тобто систематичним та цілеспрямованим знищенням міських територій. Урбіцид має різні форми, що включають військові операції, стратегічне руйнування інфраструктури, терористичні акти та інші прояви.

У середньовіччі та період збройних конфліктів, атаки на міські поселення стали досить розповсюдженим явищем. Облоги, вторгнення та знищення міст внаслідок війн призводили до масового руйнування міських структур та економічних систем.

Яскравий приклад середньовічного урбіциду – спалення міста Іскоростень княгинею Ольгою. Мешканці цього міста вбили князя Ігоря та тримали облогу протягом року, після чого Ольга запросила з кожного двору по троє голубів й по троє горобців у вигляді данини. До отриманих птахів було прив'язано трут, який підпалювали та відпускали – голуби летіли до своїх голубників, горобці – під стріхи. У такий спосіб було спалено Іскоростень [41].

У 1812 році Наполеон впроваджував урбіцид методом спалення міста Москва. 7 вересня відбулась битва під Бородіном, в котрій обидві сторони зазнали величезних втрат, а 14 вересня 1812 року Наполеон без бою увійшов у Москву. Його зустріло практично спустіле місто, майже всі 275 тис. жителів якого були евакуйовані. За три дні, що вирувала пожежа, згоріло майже дві третини міста [48].

Період світових війн також був визначальним для урбіциду. Бомбардування міст та стратегічно важливих об'єктів призводили до руйнування міських ландшафтів, економічного занепаду та вимушеного переміщення населення.

Наслідки урбіциду у різних країнах світу у період великих війн
(складено автором за даними [30-33])

Країна	Наслідки урбіциду
Німеччина	Близько 20% всього житлового фонду Німеччини було зруйновано: до 1945 року 2,5 мільйона квартир було повністю знищено, а ще 4 мільйони були пошкоджені до стану непридатності. Проблеми із житловим фондом впливали і на розвиток промисловості, оскільки шахтарі відмовлялися переїжджати у міста біля шахт через відсутність житла (рис.2.1.) [31].
Хорватія	Війна у Хорватії за незалежність 1991-1995 років призвела до значних руйнувань інфраструктури та житлових об'єктів (рис.2.2.). Більше 10% усієї житлової площі було зруйновано або серйозно пошкоджено. Кількість знищених заводів була невеликою, адже сербські війська окупували переважно економічно депресивні сільськогосподарські регіони [32].
Боснія та Герцеговина	Післявоєнними наслідками у Боснії та Герцеговині є збитки залізничного транспорту, що оцінювалися в 1 мільярд доларів США. Міжнародний аеропорт Сараєво був вщент зруйнований під час бойових дій. Столиця країни зазнала збитків на 18,5 мільярдів доларів США (рис.2.3.). Боснійська війна призвела до понад 100 тисяч смертей, 40% з яких були цивільними. Понад 2 мільйони людей були вимушено переселені. Після війни понад 40 тис. пропали безвісти, а з 1995 року було виявлено понад 3 тис. братських могил [30].

(продовження таблиці 2.1)

Японія	Після капітуляції Японії у Другій світовій війні, економіка та інфраструктура країни зазнали величезних втрат (рис. 2.4.). Матеріальні втрати склали 25% від усього багатства країни, а найбільше постраждала галузь суднобудування та морська інфраструктура (80% об'єктів знищено), важка промисловість (34%), та житлова інфраструктура (20%) [33]. Повністю зруйнованими містами були Хіросіма та Нагасакі внаслідок скидання атомною бомби ВПС США.
Південна та Північна Корея	Місто Сеул, столиця Південної Кореї, зазнала серйозних руйнувань внаслідок боїв і бомбардувань (рис.2.5.). Ряд міст піддавався окупації під час активних бойових дій, що супроводжувалося руйнуванням і знищенням інфраструктури. Також, транспортні мережі, комунікації, будівлі та інші об'єкти інфраструктури піддалися руйнуванню внаслідок військових операцій. Урбіцид в Південній Кореї під час Кореїської війни був наслідком великої руйнівної сили бойових дій та стратегій воєнних операцій. Ці події залишили величезний слід на міських територіях та вимагали відновлення та відбудову після завершення конфлікту.

Німецьке місто Дрезден також піддалося масованим обстрілам, внаслідок чого була пошкоджена унікальна середньовічна архітектура, але його відбудували з руїн, а саме з тієї цегли що залишилася після руйнувань.

Найжахливішим випадком масового урбіциду, безумовно, є скидання ядерних бомб на японські міста під час Другої світової війни.

Рис. 2.1. Зруйнований Дрезден (Німеччина) внаслідок бомбардування союзними військами, 1945 рік [10]

Рис. 2.2. Зруйнований Вокувер (Хорватія) внаслідок боїв між хорватськими військами та ЮНА, 1991 рік [47]

Скидання ядерних бомб на Японію також визначило початок ядерної ери та гонки озброєнь, що принесло загрозу всьому світовому співтовариству. Цей

жахливий епізод став катастрофічним нагадуванням про потужність ядерної зброї та важливість збереження миру.

Рис. 2.3. Одне із зруйнованих міст Боснії та Герцоговини, 1992 рік [50]

6 серпня 1945 року американський бомбардувальник скинув атомну бомбу "Малютка" на японське місто Хіросіма. Це був перший випадок в історії людства, коли атомна зброя застосовувалась поза межами полігонів. Від вибуху загинуло близько 80 тисяч осіб і ще більше 200 тисяч отримали радіоактивне зараження. Це найяскравіший приклад масового та миттєвого урбіциду, наслідки від якого були катастрофічними [40].

Поруч з цим стоїть друга спроба застосування ядерної зброї. На сьогодні Нагасакі залишається останнім містом, яке пережило ядерний напад, який американська армія завдала наприкінці Другої Світової війни. Це місто часто називають "забутим" – на противагу до Хіросіми, на яку атомну бомбу було скинуло на три дні раніше [54].

Рис. 2.4. Наслідки бомбардування Хіросіми ВМС США, 1945 рік [54]

Отже, урбіцид не є винятком для певного історичного періоду, але є сталим наслідком воєнних конфліктів, який має серйозний вплив на міські території та їх населення. Урбіцид в історії є показником труднощів та викликів, які виникають у зоні бойових дій, і підкреслює необхідність збереження та відновлення міської інфраструктури під час та після воєнних конфліктів.

Одним із важливих аспектів з подолання наслідків урбіциду є необхідність реставрації та відновлення міських територій після воєн. Це завдання включає в себе не лише фізичне відновлення інфраструктури, але й психологічну та соціальну підтримку для відновлення повсякденного життя для населення.

Рис. 2.5. Наслідки Корейської війни у місті Сеул [52]

Урбіцид викликає необхідність ефективних стратегій гуманітарної допомоги, міжнародної співпраці та політичної стабілізації для запобігання подібним кризам та забезпечення відновлення міст після військових подій.

2.2. Сучасні випадки урбіциду

Сучасні випадки урбіциду спричиняють загрозу міському середовищу та життю міського населення внаслідок сучасних війн а також соціально-економічні та екологічні проблеми.

У 2008 році росія вторглася в Грузію з суші, моря, повітря та в кіберпростір і здійснила повномасштабну військову агресію проти Грузії. Цей крок був безпрецедентним за своїм масштабом і впливом. 9 з 12 регіонів Грузії стали об'єктами бомбардувань російською авіацією; російські стратегічні бомбардувальники і військова авіація обстріляли більше 30 міст і сіл, в тому числі Тбілісі та Кутаїсі; застосовувалися касетні бомби та інші види зброї, що заборонені Конвенцією про закони і звичаї війни. В результаті, сотні цивільних

і військовослужбовців були вбиті і поранені; тисячі місцевих жителів приєдналися до півмільйона вимушено переселених осіб і біженців, вигнаних під час попередніх хвиль етнічних чисток; 53 грузинських селищ в регіоні Цхінвалі/Південній Осетії і околицях були повністю зруйновані; 35 тис. будинків, що належали етнічним грузинам, були навмисно спалені і зруйновані (рис. 2.6.). У серпні 2008 року росія додатково взяла під контроль 5 долин і 125 сіл Грузії [1].

Рис. 2.6. Вулиця в Горі (Грузія), завалена уламками після російського повітряного удару, 2008 рік [39]

Наразі окуповані Абхазія та Південна Осетія є важелем впливу росії на Грузію. З цього можна зрозуміти, що росія використовує стратегію урбіциду в різних країнах, з якими створює військові конфлікти задля досягнення своїх терористичних цілей та поширення впливу у регіонах.

Міські райони, такі як Цхінвалі (місто Південної Осетії) та інші населені пункти, внаслідок бойових дій зазнали значних руйнувань.

День 15 березня 2011 року став трагічним днем у долі сирійського народу, який розділив історію Сирії на періоди «До» і «Після». Тоді російська армія зрівняла з землею одно з найстаріших міст у світі – Алеппо, якому майже 5000 років. Вони випробували стратегію «килимового бомбардування» міста та знищили його [8].

До 2017 року тільки в трьох сирійських містах було пошкоджено понад 1,2 мільйона одиниць житла і зруйновано понад 400 тисяч одиниць інфраструктури (рис. 2.7.). Представники Сирійської мережі з прав людини зафіксували за 2020 рік 1882 арешти і 1734 насильницьких смерті серед цивільного населення, включаючи 326 дітей і 157 смертей від тортур [11].

Війна в Сирії триває й досі, росія використовує країну для недопущення поставок енергоносіїв з Персидської затоки до Європи. Маємо ще один випадок використання урбіциду для досягнення економічних цілей та захисту загарбницький інтересів.

У 2014 році росія почала гібридну війну на сході України. Конфлікт на Донбасі супроводжувався численними військовими операціями та спробами встановлення перемир'я. Змішані військово-цивільні конфлікти та артилерійські обстріли спричинили руйнування міських об'єктів та людські втрати. Окрім того, що були запроваджені ті самі методи як у Грузії та Сирії, здійснювалися обстріли цивільного населення задля підтримки пропагандистських наративів.

20 січня 2015 року терористи підірвали новий термінал Донецького аеропорту (рис. 2.8.). Загинули 44 українських бійця. За кілька днів сили АТО залишили аеропорт. 21 січня почалися бої за місто Дебальцеве. 24 січня терористи обстріляли мікрорайон Східний у Маріуполі та блокпост ЗСУ.

Загинуло 29 людей. 18 лютого сили АТО завершили вихід з оточення в районі Дебальцевого Донецької області [15].

У результаті моніторингу на Донбасі вдалося зібрати інформацію щодо понад 1000 випадків знищення будинків внаслідок обстрілів. Практично всі місцеві дороги було зруйновано кулями та вибухівкою, а також через рух тяжкої артилерії [38].

Рис. 2.7. Врятований хлопчик на фоні зруйнованого Алеппо (Сирія),
2015 рік [19]

24 лютого 2022 року росія розпочала повномасштабне вторгнення на території України. З перших часів завдавалися масовані ракетні удари та бомбардувальні операції по різних регіонах України. Одночасно з цим просувалися окупаційні війська, маючи на меті оточити кілька великих міст, такі як, Київ, Харків, Маріуполь, Суми, Чернігів та вийти на кордони Донецької та Луганської областей. Наносилися ракетні удари по аеропортах та цивільній інфраструктурі. Це була свідомо тактика знищення міст, тобто впровадження урбіциду, з метою залякування населення та військово-політичного керівництва України. Також, одна із цілей була критична інфраструктура, щоб позбавити населення звичного способу життя.

Розглянемо наймасштабніші приклади урбіциду за час повномасштабного вторгнення росії.

У Маріуполі був знищений драмтеатр (рис.2.9.), пологовий будинок, металургійний комбінат Азовсталь та багато житлових будинків.

Рис. 2.8. Зруйнований Донецький аеропорт (Україна), 2015 рік [15]

У місті Харків був нанесений ракетний удар двома крилатими ракетами морського базування типу Калібр по ХОДА. Також зруйнований цілий житловий масив Північна Салтівка. Поруч з цим, були нанесені декілька ракетних ударів по головному терміналу Нової Пошти. Зруйнована велика кількість медичних закладів та закладів освіти.

У лютому 2024 року було нанесено удар безпілотними літальними апаратами іранського виробництва по паливно-енергетичній інфраструктурі Харкова, що призвело до масштабної пожежі, що перекинулась на приватний сектор. В результаті атаки стався виток палива до найближчої річки, що призвело до забруднення екологічної системи Харківського регіону та великої кількості людських жертв.

У передмісті Києва, у таких містах як Буча, Ірпінь, Гостомель, що перебували в окупації, був свідомий терор мирного населення – гвалтування, катування та вбивства цивільних.

Стертими з лиця Землі стали такі міста, як Ізюм, Попасна, Сєвєродонецьк, Лисичанськ, Соледар, Бахмут, Авдіївка, та Маріуполь (рис.2.10.). Наслідки урбіциду в цих містах будуть відчутні ще кілька десятиліть, оскільки

зруйнований не тільки житловий фонд, а й уся критична інфраструктура та транспортне сполучення.

Рис. 2.9. Зруйнований драмтеатр у Маріуполі (Україна), 2022 рік [21]

У російсько-українській війні, урбіцид є не тільки стратегічним інструментом впливу, але й елементом інформаційної війни та політичної маніпуляції. Російські війська та військово-політичне керівництво використовують урбіцид для впливу на суспільство та світову спільноту.

Намагання "рятувати" російськомовне населення, виправдовуючись тим, що це українська сторона завдає удари по інфраструктурі, тому урбіцид в цьому контексті стає частиною інформаційного наративу. Використання цього терміну для опису урбаністичного знищення створює образ великої кількості жертв та руйнування, що використовується для маніпулювання суспільною думкою та створення хибного враження про події.

Також, неодноразово були влаштовані окупаційними військами терористичні акти у таких містах, як, Вінниця (ракетний удар по центру міста),

Кременчук (торгівельний центр АМСТОР), Дніпро (житловий будинок), Львів (житловий будинок), постійні терор Харкова та Одеси (по житлових будинках та іншій цивільній інфраструктурі, та багато інших.

Рис. 2.10. Зруйновані міста України (станом на 1 лютого 2023 року) [42]

Наразі можна виокремити три сценарії урбіциду, які протягом 2014–2022 рр. реалізовує РФ на українській землі:

Донецький сценарій – це вибіркового терор, важелі пропаганди (нібито потреба боротьби «з нацизмом»), тривала невизначеність статусу, економічний занепад, вивезення населення в РФ (під приводом мовби евакуації). Певним чином цей сценарій імплементували в дію в Херсоні, Бердянську та інших містах Півдня та Сходу України, окупованих у перші тижні повномасштабної навали 2022 р [24].

Маріупольський сценарій активізують у містах на лінії зіткнення, де точаться бої. Населення опиняється в ролі живого щита, причому евакуація вкрай ускладнена або неможлива. Свавілья та безкарність окупантів ведуть до немотивованих страт, пограбувань, гвалтувань, тортур, принижень українських громадян. Цей сценарій реалізовано також в Ізюмі, Бородянці, Бахмуті (рис.2.11.) тощо [24].

Рис. 2.11. Зруйноване місто Бахмут (Україна), 2023 рік [27]

Харківський сценарій – до нього російська армія вдається, коли не може захопити місто. Урбіцид здійснюють через обстріли, які призводять до руйнацій, пошкодження інфраструктури, зміни демографічної структури, впливу на психолого-емоційний стан містян. Таких атак зазнають міста України неподалік лінії фронту – Нікополь, Миколаїв, Запоріжжя, Суми та ін. Завдяки ефективним діям влади та громадянського суспільства наслідки урбіциду в цьому сценарії не фатальні [24].

У ході російського вторгнення в Україну зруйновано вже майже 4,5 тисячі житлових будинків, близько 550 навчальних закладів, понад сотня медичних закладів та ще більше тисячі об'єктів культурної інфраструктури. «рузькій мір» стер з землі також кілька міст України: на їхньому місці залишилися лише руїни, про «звільнення» яких переможно повідомляють кремлівські пропагандисти. Деякі населені пункти вже не відбудовуватимуть [42].

Як приклад урбіциду наводять останні події на Близькому Сході, а саме контртерористична операція Ізраїлю у Секторі Гази. Але, насправді, ми маємо приклад використання урбіциду як пропаганди з боку терористичних організацій та країн, які їх підтримують. Уся цивільна інфраструктура у Газі

побудована для прикриття терористичної організації ХАМАС, тому повітряні атаки Ізраїлю не можна кваліфікувати як урбіцид, оскільки Ізраїль наносить удари по об'єктах, що пов'язані з військовою інфраструктурою терористів. В свою чергу, угруповання терористів використовує для своєї пропаганди впровадження Ізраїлем урбіциду у Секторі Гази. Таке явище, коли сторона-агресор намагається звинуватити в злочині урбіциду суб'єкт, який мав на меті знищити терористичне угруповання або завдати удару по військовій цілі, але агресор ховається під цивільною інфраструктурою пропоную назвати «квазіурбіцид». Наприклад, удари Ізраїлю по терористичному угрупованню ХАМАС, що ховається буквально у житлових будинках, лікарнях і школах.

Сучасні випадки урбіциду відображають складні та взаємопов'язані проблеми, які виникають у зв'язку з військовими конфліктами та політичними напруженнями. Руйнування інфраструктури призводить до перебоїв у постачанні води, електроенергії та медичних послуг. Це ставить під загрозу життя та здоров'я місцевого населення та спричиняє гуманітарну кризу, яка потребує негайного реагування та допомоги з боку міжнародної спільноти.

Також, урбіцид має довгострокові екологічні наслідки. Під час війни відбувається руйнування промислових об'єктів, що можуть викидати шкідливі речовини у довкілля. Це ставить під загрозу якість ґрунту, води та повітря, що призводить до екологічної кризи та негативно впливає на здоров'я населення. Як наслідок, території стають непридатними для життя через знищення, спричинене обстрілами та пожежами, а також хімічне забруднення водних джерел та повітря. Це може спричинити екологічну кризу та негативно позначитися на здоров'ї населення, викликаючи хронічні захворювання, зниження репродуктивної функції та інші серйозні проблеми зі здоров'ям.

2.3. Глобальний вплив урбіциду на світову спільноту

Глобальний вплив урбіциду на світову спільноту охоплює широкий спектр наслідків, що включають гуманітарні кризи, екологічні проблеми, соціальні та економічні перетворення, психосоціальні наслідки, міжнародні

напруження, загрозу культурній різноманітності, технологічні виклики, кліматичні зміни та виклики для глобальних стратегій сталого розвитку. Як правило, урбіцид призводить до катастрофічних наслідків для суспільства та навколишнього середовища, спонукаючи до необхідності впровадження превентивних заходів для мінімізації можливих ризиків та врегулювання конфліктів.

Гуманітарні кризи, що спричинені військовими конфліктами та урбіцидом, несуть жахливі наслідки для суспільства. Масове переміщення населення, голод, бідність – все це прямі та латентні наслідки урбіциду. У будь-якій точці світу урбіцид несе за собою велику кількість вимушених переселенців (додаток Г), що спричиняють тиск на економіку інших держав.

Урбіцид викликає напруження в міжнародних відносинах, порушуючи мир і стабільність у світі та потребує спільних зусиль для врегулювання конфліктів. Країни, що використовують урбіцид як інструмент для досягнення загарбницьких цілей, зазвичай, стають ізгоями у цивілізованому світі та потрапляють під санкції, тим самим спричиняючи економічну нестабільність у певних галузях економіки інших країн світу.

Урбіцид має вплив на кліматичні системи, зокрема, під час підпалів та вибухів вивільняється велика кількість шкідливих речовин, що погіршує стан екологічної системи, у тому числі забруднення ґрунтів, внутрішніх вод та повітря (рис. 2.12.). Мінування територій у місті несе велику загрозу для екологічної системи, а також здоров'ю та життю населення.

На прикладі України розглянемо основні напрямки післявоєнної відбудови.

У перспективі післявоєнної відбудови України важливим є активне залучати різні фінансові джерела для успішного відновлення країни після конфлікту. Найбільшими фінансовими джерелами для відбудови країни мають стати репарації, що повинна виплачувати РФ як країна-агресор та допомога від світової підтримки союзників.

Рис. 2.12. Забруднення річки Немишля у місті Харків внаслідок російської атаки [17]

Коаліція таких спільнот як ЄС, Міжнародний Валютний Фонд, Світовий банк та інші мають відігравати ключову роль у відновленні зруйнованих міст та накладанні тотальних санкцій на країну-терориста, як засіб тиску та стримування подальших агресивних дій.

Важливим кроком до фінансування та підтримки є євроатлантичний шлях України. Паралельно з післявоєнним відновленням має бути розглянутий вступ країни до Європейського Союзу, бо саме він відкриває для країни багато фінансових механізмів, які потрібні на відновлювання та економічної підтримки України. Вступ до НАТО, в свою чергу, гарантуватиме безпеку та унеможливить ймовірні розв'язування нових конфліктів у бік України. Також, завдяки приєднання до євроатлантичного альянсу буде сприяти зростанню інвестиційного клімату та покращенню економічного середовища.

Після початку повномасштабного вторгнення росії кількість біженців за кордон у період з 2022 року склала понад 6 млн осіб. Також, внутрішньопереміщених осіб більше 5 млн, тобто люди зі сходу України їхали у бік заходу країни. Якщо казати про європейські країни, які найбільше всього прийняли українських біженців – це Польща, Чехія, Німеччина, Угорщина та

Польщі офіційно працевлаштувались, та майже 50 тисяч нових підприємств(ФОП) відкрили українці у Польщі за період 2022-2023 роки [23]. Також, через збільшену кількість пасажирів, зокрема переміщених осіб з України, у головному аеропорті країни у Варшаві, нещодавно довелося відкрити новий аеропорт поблизу міста Радом [9].

Тому, наслідки урбіциду є дуже складним та багатогранним явищем, яке, в той чи інший спосіб пов'язується з економікою та суспільно політичним життям інших країн, та найбільше – країн-сусідів.

У 2022 році деякі країни взяли зобов'язання щодо відбудови різних регіонів України (рис.2.14).

Найбільше від російської агресії постраждали Донецька та Луганська області. У їх відновленні можуть допомогти Польща та Італія. Участь у відновленні зруйнованого Маріуполя візьме Греція – саме в цьому місті мешкала велика етнічна грецька громада. За відновлення Луганської області відповідають одразу три країни – Чехія, Швеція та Фінляндія [34].

США та Туреччина допомагатимуть відновлювати Харків після війни. Чехія готова взяти на себе координацію відновлення Дніпропетровської області, Австрія – Запорізької області. Франція та Латвія допомагатимуть відбудовувати Чернігівську область. З відновленням Житомирської області допоможуть країни Балтії – Естонія, Латвія та Литва [34].

Греція, окрім Маріуполя, хоче допомогти з відновленням Одеси. Данія бере на себе допомогу у відновленні об'єктів Миколаєва – житлових будинків, економічної, соціальної та транспортної інфраструктури. Допомогти з відновленням області уряд України запропонував Бельгії [34].

Велика Британія заявила про готовність взяти шефство над Києвом та областю. Участь у відновленні області візьме також Литва. Норвегія може взяти шефство над Кіровоградською областю, Ірландія – над Рівненською, Канада – над Сумською. Херсонську область допомагатимуть відновлювати Швеція та Нідерланди [34].

Рис. 2.14. Країни, що взяли зобов'язання щодо відбудови регіонів та міст України [34]

Глобальний вплив урбіциду на світову спільноту вимагає спільних зусиль міжнародного товариства, аби розробити та впровадити стратегії для попередження конфліктів, врегулювання воєн та відновлення постраждалих регіонів. Співпраця у цьому напрямку може призвести до зменшення негативних наслідків урбіциду та сприяти впровадженню нових цілей сталого розвитку світового суспільства.

РОЗДІЛ 3.

ПРОСТОРОВІ ПРОЯВИ УРБІЦИДУ У МІСТІ ХАРКІВ

3.1. Етапи та форми урбіциду у Харкові

У всіх світових війнах, як зазначалося раніше, використовувався урбіцид як інструмент досягнення терористичних цілей. Він є невід'ємною частиною військових операцій по всьому світу. Російсько-українська війна не є виключенням, зокрема, місто Харків, що піддається терористичним нападам з боку рф з самого початку повномасштабного вторгнення, що почалося 24 лютого 2022 року.

Урбіцид у місті Харків за два роки повномасштабного вторгнення можна умовно поділити на такі етапи, як *початковий (лютий – квітень 2022 р)*, під час якого було намагання повністю оточити та захопити місто, ведення міських боїв та битва на окружній, обстріл з реактивної артилерії та бомбардування з літаків; *систематичний терор міського населення* за допомогою ракетних ударів і артилерійського вогню та посунення російських військ від околиць Харкова (*травень – початок вересня 2022 р.*); *Харківська операція (вересень 2022)*; *продовження терору міського населення за допомогою виключно ракетних обстрілів та атак за допомогою БПЛА (жовтень 2022 р. – теперішній час)*.

Розглянемо кожний етап детальніше. Харків з перших хвилин повномасштабного вторгнення потрапив під масовані обстріли. Першочерговими цілями були аеродроми, військові частини, комплекси протиповітряної оборони, але одночасно з цим наносились удари по цивільній інфраструктурі, такій як, школи, житлові будинки та лікарні. Цей етап супроводжувався наземною операцією російських загарбників, метою яких було оточення та подальше захоплення Харкова. 26-27 лютого були спроби прорватися у місто, перша спроба десантної операції по просуванню вглиб міста, більш відома, як захоплення школи №134 (рис.3.1.). Тоді російський спецназ був знищений та взятий у полон у цій самій школі.

Рис. 3.1. Руїни школи №134 у місті Харків [26]

Постійні спроби прорватися у місто не принесли жодних результатів, але під час боїв за місто постраждала цивільна інфраструктура Харкова. З самого початку велися Битви за окружну, задля недопускання російських військ захопленню міста. Паралельно з цим здійснювалися артилерійські обстріли міста та передмість. Для підтримки наступальних дій росія активно застосовувала тактичну авіацію. Бомбових ударів зазнали різні райони міста Харкова, в тому числі Північна Салтівка, Холодногірський район та найближчі передмістя Харкова.

1 березня був нанесений ракетний удар двома ракетами морського базування типу Калібр по Харківській обласній державній адміністрації. Наступного дня окупанти завдали повітряний удар по національному університету повітряних сил імені І. Кожедуба та економічному факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та сусідній будівлі обласного управління поліції та СБУ.

Спротив місцевого населення та оборонні дії військ допомогли зберегти місто від повного захоплення на цьому етапі.

Під час наступного етапу урбіциду внаслідок контрнаступальних дій силами оборони України було відсунуто ворога від найближчих передмість, тому польові артилерійські засоби та міномети не діставали до міста. Обстріли задавалися з реактивної далекобійної артилерії та ракетних комплексів, що руйнували міську інфраструктуру та тероризували населення. Це спричинило масштабні руйнування житлової забудови та викликало паніку серед харків'ян.

Рис. 3.2. Зруйнована школа №17 у місті Харків внаслідок повітряного удару балістичною ракетою «Іскандер» (фото зроблене автором 22 вересня 2022 року)

Проводилися систематичні обстріли Харкова протягом кількох місяців, наслідок чого було зруйновано багато житлових будинків, шкіл, медичних закладів та інших цивільних об'єктів.

За період травень-вересень 2022 року були здійснені обстріли з реактивних систем залпового вогню БМ-30 «Смерч» та БМ-27 «Ураган», артилерійських систем 2С7 «Піон» та зенітно-ракетних комплексів С-300. Внаслідок терористичних актів з боку РФ були зруйновані такі заклади цивільної інфраструктури як супермаркет «Восторг» (біля станції метро «Індустріальна»), депо Харківського метрополітену, школа №17 (рис.3.2.), спорткомплекс ХП, гімназія №47, корпус ХНПУ ім. Г. Сковороди, палац спорту «Локомотив» та безліч багатоповерхових та приватних будинків.

Рис. 3.3. Зруйнований готель «Kharkiv Palace» у місті Харків внаслідок влучання північнокорейської ракети KN-23 [7]

Цей етап урбіциду відображає безжальний характер військових дій та загрозу, яку вони становлять для мирного населення та цивільної інфраструктури.

Під час наступного етапу урбіциду, під час якого проводилася Харківська операція, силами оборони України вдалося звільнити майже всю окуповану частину Харківської області від російських загарбників. Ця операція вимагала великих зусиль і витрат, але вона відобразила волю і сили українського народу в боротьбі за свою свободу та територіальну цілісність.

Відповіддю на деокупацію від терористів був обстріл Харківської ТЕЦ-5 та Зміївської ТЕС, а також три станції високої напруги, внаслідок чого сталися суттєві перебої у енергосистемах по всьому місту та сусідніх областях. Це була перша масована атака, внаслідок чого стався блек-аут у низці областей.

Після звільнення територій та відсунення російських військ відбулася хвиля повернення харків'ян до рідного міста.

Етап урбіциду, що триває з жовтня 2022 року, виражається у терорі цивільного населення за допомогою ракетних обстрілів та атак з використанням безпілотних літальних апаратів (БПЛА). Цей етап конфлікту відзначається інтенсивним дистанційним насильством міста і страхом серед цивільного населення.

Ракетні обстріли стали переважаючим засобом атаки на Харків, що призвело до руйнування житлових будівель, інфраструктури та медичних закладів. Ці обстріли спровокували серйозні людські жертви та викликали паніку та безпекові обмеження серед місцевого населення.

За цей період обстріли Харкова проводилися за допомогою наступного озброєння: зенітно-ракетний комплекс С-300, який росіяни використовують як пускову установку для балістичних ракет; оперативно-тактичний ракетний комплекс, що випускає балістичні ракети «Іскандер-М»; північнокорейські ракети Hwasong-11Ga (KN-23) (рис. 3.3.).

БПЛА також активно використовуються для здійснення точних атак на цивільні об'єкти та інфраструктуру. Їхня висока мобільність та можливість точного націлювання роблять їх ефективними знаряддями військової агресії у місті. «Shahed-131/136» – саме цим видом БПЛА росіяни постійно атакують територію України та Харків, зокрема.

Безумовно, урбіцид з використанням ракетних обстрілів та БПЛА порушує усі принципи міжнародного гуманітарного права і поглиблює страждання цивільного населення. Це спричиняє загрозу цивільним і безпеці місцевого населення та створює серйозні виклики для міжнародної спільноти в роботі зі зменшення військових дій і відновлення миру у регіоні.

За період повномасштабного вторгнення було знищено безліч об'єктів інфраструктури (табл. 3.1.)

Таблиця 3.1.

Пошкоджені та зруйновані заклади інфраструктури міста Харків

(складено автором за даними [28])

Типи цивільної інфраструктури	Приклади пошкоджених/зруйнованих закладів
Заправки та системи зберігання палива (нафтосховища). Інші складські приміщення	Немишлянська НПЗ, склад піротехнічних засобів, склади БК
Об'єкти енергетичної системи	ТЕЦ-3, ТЕЦ-5
Транспортні депо для транспорту всіх типів	Салтівське трамвайне депо, Немишлянське електродепо (метрополітен)
Підрозділи і підстанції рятувальних служб	Частини та казарми підрозділів ДСНС
Рейки – трамвайні, залізничні, лінії живлення електротранспорту	Станція «Лосеве», трамвайне покриття від Північної Салтівки до станції «Лосеве»
Супермаркети і ринки від найбільших до найменших	Ринок Барабашова, супермаркет «Восторг», «Клас» на вул. Леся Сердюка, ТРЦ «Дафі», «Караван», «Нікольський», «Французький Бульвар», ринок «Героїв Праці»
Телекомунікаційна інфраструктура	Харківська телевежа
Навчальні заклади всіх типів – від дитсадків до університетів. Будинки культури та дитячої творчості	ХНУ Каразіна, ХАІ, Танкове училище, школи №17, 47, 35, ХПНУ ім. Сковороди, дитяча школа мистецтв №6
Адміністративні будівлі всіх типів	ХОДА, Палац Праці
Місця видачі гуманітарної допомоги	«Рост» на вул. Героїв Праці, Відділення Нової Пошти №6
Пам'ятки історії, культури та меморіали	Успенський кафедральний собор, ХНАТОБ, Харківський художній музей

3.2. Географічний аналіз територіальних особливостей урбіциду у місті Харків

Місто Харків знаходиться на півночі Харківської області, яка межує з російською федерацією. Цей фактор, на жаль, став визначальним у контексті урбіциду через його найближче розташування до російського кордону. Місто Харків, як ключовий адміністративний, економічний та культурний центр регіону, став об'єктом ворожих дій та агресії. Розміщення поруч з кордоном стало сприятливим для здійснення терористичних дій, включаючи ракетні обстріли та атаки за допомогою безпілотних літальних апаратів.

Найбільш постраждалими районами Харкова є райони, через які росіяни наступали в перші дні повномасштабного вторгнення, тобто під час першого етапу урбіциду у місті та велися, безпосередньо, тяжкі бої. А саме, Салтівський район, зокрема, житловий масив Північної Салтівки, де найбільше виражені наслідки урбіциду; Індустріальний район, у який намагалися прорватися окупанти зі сторони міста Чугуїв; Київський район, який був одним з головних напрямів удару російських загарбників, тому що через цей район намагалися здійснити захоплення головних адміністративних будівель у Харкові. Під час наступних етапів урбіциду постраждали, без виключень, усі райони міста через постійні ракетні терори та намагання помститися цивільному населенню через військові поразки.

Розглянемо детальніше кожний район Харкова, аналізуючи картосхему розподілу кількості пошкоджених багатоквартирних житлових будинків всіх типів та форм власності та приватних будинків за районами (рис. 3.4.).

Відносно менша кількість пошкоджених будівель у таких районах як Слобідський, Основ'янський, Немишлянський обумовлена відносно фізичною віддаленістю їх від лінії бойового зіткнення. Тому головні руйнування саме цих районів нанесені ракетними та безпілотними атаками. За весь час повномасштабного вторгнення були пошкоджені об'єкти соціальної інфраструктури, зокрема навчальні заклади, Харківський аеропорт,

Немишлянська нафтобаза, готелі, гуртожитки, Немишлянське електродепо (рис. 3.5.) та адміністративні будівлі.

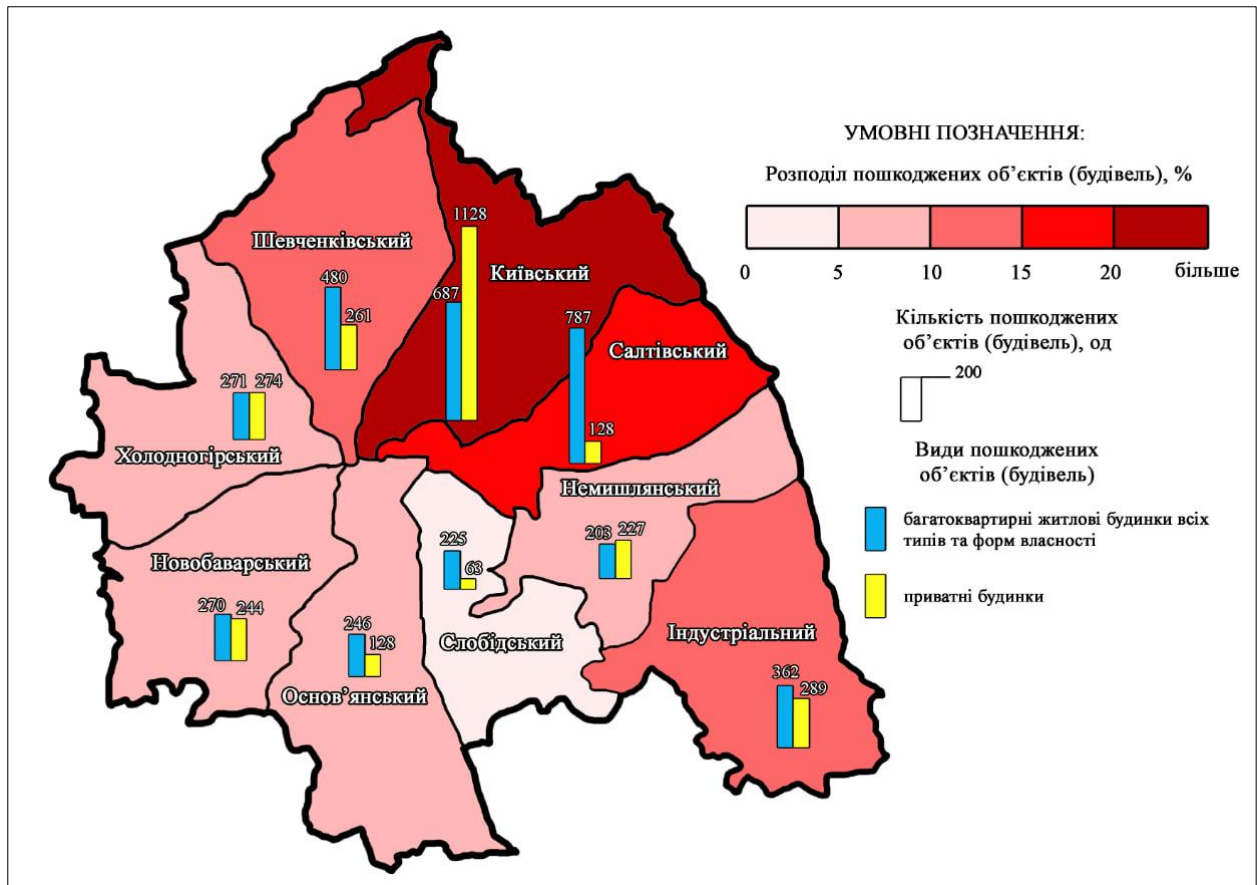

Рис. 3.4. Розподіл кількості пошкоджених багатоквартирних житлових будинків всіх типів і форм власності та приватних будинків за районами станом на 10.11.2023 р. (складено автором за [45])

Внаслідок влучання БПЛА «Shahed 131/136» по нафтобазі у Немишлянському районі у березні 2024 року здійнялася пожежа, відбувся викид нафтопродуктів у річку Немишля. Було також зруйновано Немишлянське електродепо внаслідок ракетного обстрілу терористами влітку 2022 року.

У Холодногірському та Новобаварському районі пошкоджено понад 500 будівель у кожному. Терористи зосереджують свою увагу на військовій та паливно-енергетичній інфраструктурі цих районів, що має значний вплив на функціонування міста та життя місцевого населення. Ці райони зазнали багато руйнувань через те, що ворог бачив військово-стратегічні цілі, але через

використання застарілого та неточного озброєння руйнувань зазнали чисельні цивільні об'єкти, такі як багатоповерхові будинки, школи та лікарні.

Рис. 3.5. Зруйноване Немишлянське електродепо у місті Харків [35]

Під постійними обстрілами знаходиться Танкове училище у Холодногірському районі. Починаючи з перших днів вторгнення, а саме 1 березня 2022 року, коли окупанти завдали ракетного обстрілу, 2 березня нанесли авіаудар та продовжують завдавати удари різними видами озброєння вже протягом кількох років.

Також, був нанесений удар по Харківському залізничному вокзалу у вересні 2022 року, цілтю якого стали вагони-рефрижератори з тілами російських військових, які зберігалися для подальшого повернення.

Саме ці п'ять районів зазнали менше руйнувань відносно інших саме через фізичне розташування. Але необхідно враховувати, що навіть у віддалених районах виникають ризики, зокрема внаслідок артилерійських та ракетних обстрілів з великої відстані або застосування безпілотних літальних апаратів.

Значну кількість руйнувань зазнали Шевченківський та Індустріальний район через ведення бойових дій на початку повномасштабного вторгнення та близькість до кордону та раніше окупованих територій, таких як північ Харківської області (прилягає до Шевченківського району) та частина Чугуївського району (прилягає до Індустріального району).

З самого початку у цих районах велися активні бойові дії, метою загарбників було просування вглиб міста та подальше захоплення адміністративних будівель. Обстріли проводилися за допомогою різного озброєння – від стрілецької зброї та польової артилерії до реактивних систем залпового вогню, ракетних комплексів та фугасних і касетних бомб.

У березні 2022 року була здійснена атака на Харківську телевежу, що знаходиться у Шевченківському районі. Пілот-терорист на винищувачі СУ-34 скинув 8 авіаційних бомб ФАБ-500. Було пошкоджено металеві конструкції телевежі та адміністративну будівлю, що знаходиться поруч з телевежею.

Найбільше руйнувань по цей день завдаються за допомогою ракетного озброєння та БПЛА. Станом на березень 2024 року були зафіксовані також пуски та влучання модифікованих крилатих авіабомб по житловій забудові району.

Також, пошкоджені були такі об'єкти як ТЦ Епіцентр, школа №47, УНІФЕХТ (рис. 3.6.), школа-інтернат для дітей з порушенням слуху №5, Саржин Яр (масовано обстріляний був за допомогою САУ великого калібру «Піон»), Kharkiv Palace, ТЦ Planeta Mall, Центральний парк, головний та північний корпус ХНУ ім. Каразіна, велика кількість житлової забудови та ін.

У Індустріальному районі найбільш постраждалим є житловий масив «Горизонт», ДП завод «Електроважмаш», Харківський тракторний завод, супермаркет «Восторг», станція Лосєве та багато інших будівель.

Наразі, цей район страждає від ракетних обстрілів та БПЛА. Таку концентрацію ударів можна пояснити розміщенням великих промислових та енергетичних підприємств. Постійні ракетні атаки ускладнюють процес відновлення міської інфраструктури.

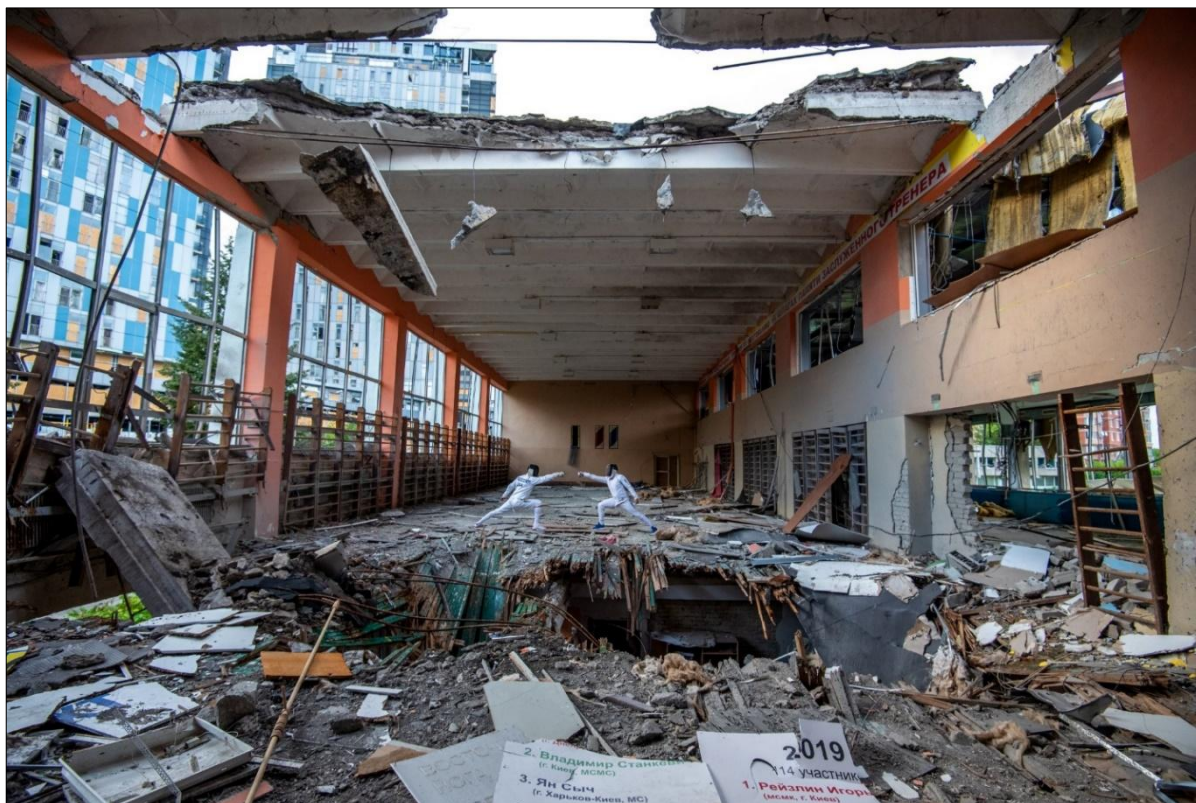

Рис. 3.6. Зруйнований УНІФЕХТ внаслідок удару ворожої авіації у місті Харків
[44]

Найбільші наслідки урбіциду можна побачити у Салтівському та Київському районах. Саме ці райони розташовані найближче до активних бойових дій та першими прийняли удар на себе. Майже кожна будівля, що знаходиться найближче до окружної дороги міста Харків зазнала руйнувань від ворожих обстрілів. Ці обстріли та напади призвели до значних руйнувань цих районів, підірвавши інфраструктуру та нормальне функціонування життя місцевого населення.

У Салтівському районі зазнали руйнувань такі об'єкти як ТРЦ Французький Бульвар, Салтівське трамвайне депо, Рост Героїв Праці та Нова Пошта №6 під час видачі гуманітарної допомоги, Урбан-Парк, ринок Барабашова, ТРЦ Континент, гуртожиток для людей з вадами слуху, тролейбусне депо та багато житлових будинків, лікарень і шкіл.

У Київському районі знаходиться найбільша кількість зруйнованих будівель через те, що він охоплює житловий масив Північної Салтівки,

П'ятихатки, центральну частину міста та вулицю Шевченка, на якій шли бої та наступи на місто.

Наразі у житловому масиві Північної Салтівки майже неможливо знайти будівлю, яка не зазнала руйнувань через повномасштабне вторгнення. Саме зі сторони села Циркуни у бій міста для підтримки наступальних дій росіяни використовували артилерійські та мінометні засоби, від яких страждала саме Північна Салтівка.

Сумнозвісним будинком є 16-поверхівка по вулиці Наталії Ужвій, на який терористи скинули авіабомбу ФАБ-500. Внаслідок чого відбулося повне обвалення під'їзду (рис. 3.7.).

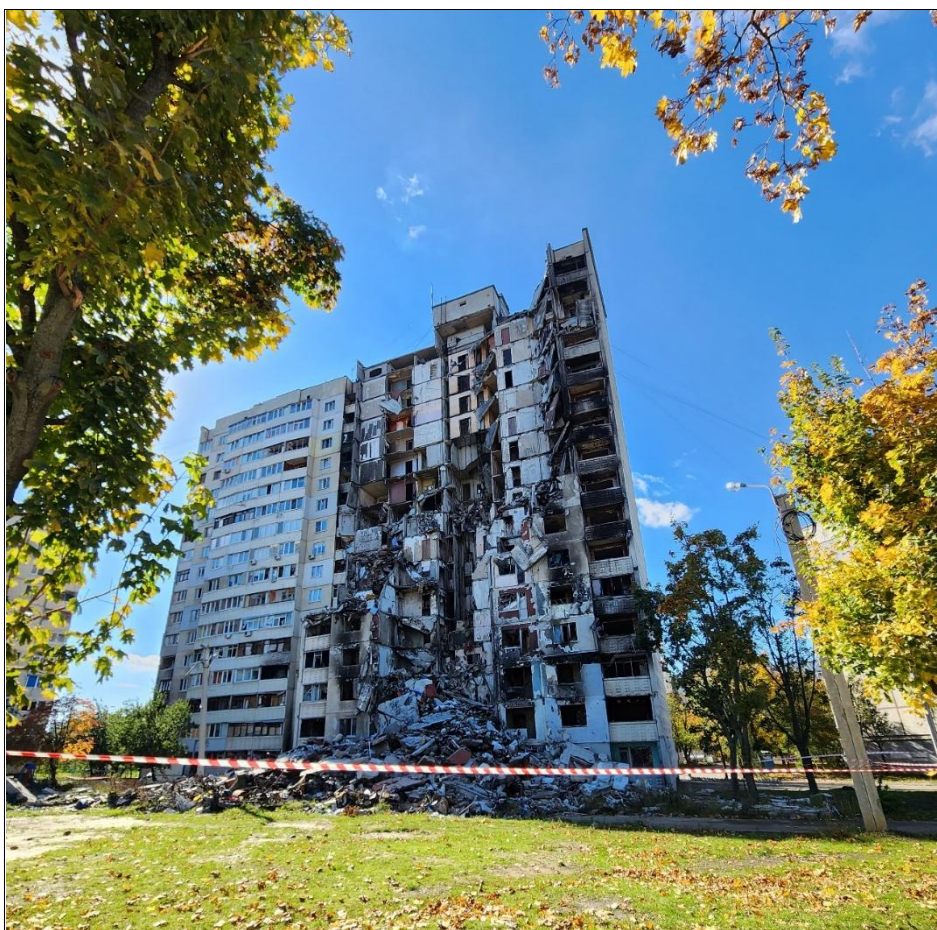

Рис. 3.7. Зруйнований житловий будинок на Північній Салтівці внаслідок скидання авіабомби у місті Харків (фото зроблено автором 6 жовтня 2022 року)

Унаслідок влучання ракет та снарядів постраждав майже кожен будинок у житловому масиві. У деяких згоріло по декілька квартир, у інших – цілий

під'їзд (рис. 3.8.). Люди були вимушені покинути Північну Салтівку та ховатися у метрополітені (станція Героїв Праці), а також у підвалах будинків.

Рис. 3.8. Постраждалі будинки Північної Салтівки від ворожих обстрілів у місті Харків (фото зроблено автором 6 жовтня 2022 року)

Станом на квітень 2024 року велика кількість громадян повернулися додому, відкрилися магазини та деякі торгові центри. Відновлено, також, автобусний маршрут.

Наразі йдеться про демонтаж зруйнованого авіабомбами будинку. У майбутньому планується відновлення тих будинків, які придатні для життя.

У Київському районі також були зруйновані такі об'єкти: Харківська обласна держава адміністрація, ТРЦ Дафі, Харківський авіаційний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут, супермаркет Клас на вулиці Леся Сердюка, ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, Салтівське електродепо, ТРЦ Нікольський, школа №134, де ховався російський десант на початку вторгнення, ТРЦ Караван, безліч шкіл, лікарень, багатоповерхових і приватних будинків.

Зазначені вище райони відновлюються, однак процес відбудови вимагає великих зусиль, фінансів і часу. Попри те, що деякі заклади та будівлі вже відновлені, багато інших чекають на ремонт. Це складна та тривала процедура, але зусилля та ресурси спрямовані на те, щоб відновити місцевість та повернути її до звичного ритму життя. Але відновленню заважають постійні обстріли міста та економічна криза.

3.3. Соціально-економічні наслідки урбіциду у місті Харків

Соціально-економічні наслідки урбіциду у Харкові є значними і відчутними на різних рівнях життя місцевого населення та економіки міста. Урбіцид призвів до серйозних пошкоджень інфраструктури, евакуації населення, загибелі та поранення людей, економічних збитків, психологічного стресу у цивільного населення та порушення соціального функціонування міста.

У місті Харків та населених пунктах Харківської області ведеться реєстр пошкоджених об'єктів (будівель), постраждалих або зруйнованих внаслідок бойових дій, зокрема для того, щоб в подальшому їх відновлювати та відбудовувати (додаток В) [45].

Станом на березень 2024 року загальні збитки внаслідок повномасштабного вторгнення (та впровадження тактики урбіциду) складають понад 10 мільярдів доларів США.

Населення Харківщини станом на 2020 рік становило 2,6 мільйона людей. Таким чином, через війну змушені були виїхати майже половина мешканців. Найбільше людей евакуювалися з Салтівки, північної частини Харківщини, яку окупанти майже знищили [46].

Найбільші наслідки урбіциду можна побачити саме на Північній Салтівці (додаток А).

Наразі в місті відновили близько двохсот будинків, і це при тому, що загальна кількість пошкоджених – близько п'яти тисяч. Якими темпами триватиме відбудова – не знає жоден посадовець, втім, у департаменті житлово-

комунального господарства запевняють, що постійно шукають додаткові джерела фінансування. У 2022 році запрацювала субвенція з Києва. До Харкова зайшло поки що мільярд триста мільйонів гривень. Туди увійшли й будинки Салтівки: близько 15 одиниць житлового господарства, поліклініка, школи і дитячі садочки [14].

Починаючи з перших днів повномасштабного вторгнення терористи обстрілювали критичну інфраструктуру, в тому числі паливно-енергетичну інфраструктуру. Без виключень, усі ТЕЦ (рис. 3.9.) та розподільчі мережі були знищені або пошкоджені на території міста Харків. Внаслідок цих обстрілів в деякі періоди усі споживачі міста залишалися без постачання електроенергії (додаток Б), опалення та водопостачання.

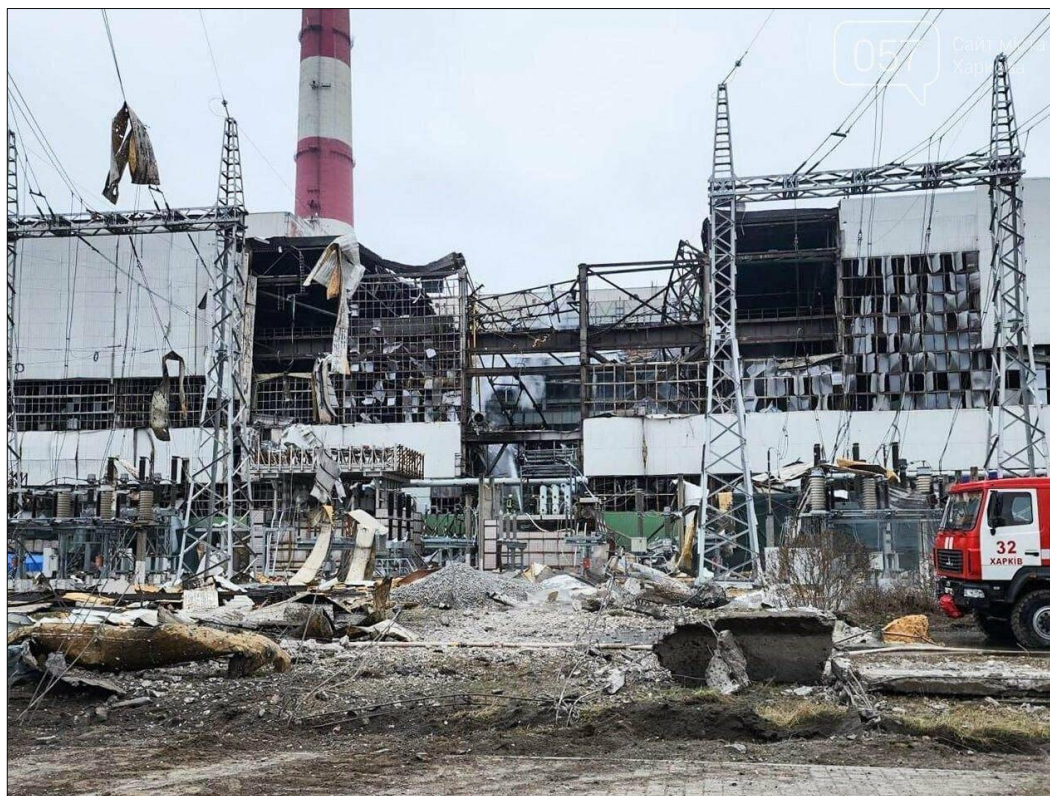

Рис. 3.9. Зруйнована ТЕЦ-5 внаслідок обстрілу у місті Харків [51]

Найбільших руйнувань енергосистема міста зазнала у березні-квітні 2024 року. Через дефіцит електроенергії в мережі міста одразу після обстрілу усі споживачі міста залишилися без світла більше, ніж на добу. Згодом, почалися планові та аварійні відключення світла. Але окупанти на цьому не зупинилися

та продовжили обстріли ТЕЦ та розподільчих систем. Внаслідок чого, усе місто було вимушене застосовувати ще більш жорстокі обмеження та експортувати електрику з сусідніх регіонів.

Наслідки дефіциту електроенергії паралізувало електротранспорт та деякі заклади цивільної інфраструктури, що завдало великих економічних збитків для міста.

Після масової руйнації навчальних закладів, стало зрозуміло, що вивести дітей на очне навчання неможливо, бо це вкрай небезпечно. Більшість зруйнованих шкіл не починали відбудовувати. Внаслідок цього було прийняте рішення будівництва підземної школи та облаштувати навчальні класи у метро (рис. 3.10.). Декілька років тому не можна було навіть уявити, що українські діти навчатимуться у метро. Наразі, діти навчаються на п'яťох станціях метрополітену Харкова. Але деякі станції метро не можуть забезпечити місцем для навчання учнів через пошкодження. Наприклад, через обстріли почала протікати стеля на станції метро «Спортивна» внаслідок зсуву ґрунту.

Щодо студентів, вони все ще навчаються у дистанційному форматі, наразі не є можливим звичайне функціонування закладів вищої освіти, через що, безумовно, багато студентів не мають можливості виходити на пари.

Внаслідок ворожих атак багато підприємств міста Харкова зазнали руйнувань, деякі з них були релоковані в інші регіони України. Наприклад, «Кулиничівській хлібзавод» було переміщено у Львівську область, завод «Турбоатом» частково релокований до Львова та Хмельницького, Завод імені В. О. Малишева – до Дніпра та Кривого Рогу, Слобожанський м'ясокомбінат – до Полтавської області.

Тактика урбіциду – головна по відношенню до Харкова. Станом на квітень 2024 року обстріли стали частішими задля пропаганди, що ведеться через наступ, який, безумовно, буде неможливим. Тому, урбіцид – це, свого роду, помста за неможливість захопити місто через 2 роки після початку війни. У кінці 2023 року майже 100 тис. харків'ян покинули місто через почастищення ворожих обстрілів.

Рис.

3.10. Підземна школа на станції метро «Університет» у місті Харків [49]

Соціально-економічні наслідки урбіциду у місті Харків є драматичними та масштабними. Руйнування інфраструктури, евакуація населення, знищення підприємств та енергетичної інфраструктури, загибель та поранення людей, економічні збитки, а також психологічний стрес серйозно вплинули на місто та його мешканців.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки, слід зазначити, що мета роботи досягнута, а задачі виконані.

1. Отже, термін "урбіцид" набув більш широкого розголосу та вживання після подій у Боснії в 1990-х роках, де навмисне руйнування урбаністичних об'єктів, не маючих військового призначення, стало головною ознакою війни. Урбіцид визначається як "вбивство міста", а його різновиди включають навмисне руйнування міст чи систематичне бомбардування.

Складові урбіциду включають фізичне знищення міст, психологічний тиск на населення, масові міграційні потоки та знищення культурної спадщини. Ці складові разом призводять до значних людських страждань, економічних втрат та тяжких наслідків, що відчуватимуться протягом багатьох років.

2. Урбіцид являє собою серйозну загрозу для міських територій та їхнього населення, що виникає внаслідок зброєних конфліктів. Явище урбіциду має географічний розподіл, і аналіз просторового розподілу дозволяє ідентифікувати регіони, які найбільш вразливі до урбіциду. Дослідження впливу урбіциду на міське середовище включає аналіз його впливу на інфраструктуру, архітектуру, екологічну ситуацію та соціальну структуру міст.

Важливою є взаємодія влади та громадськості у вирішенні проблем, що пов'язані з урбіцидом, а також розробка комплексних стратегій міського розвитку, які враховують всі аспекти цього явища для досягнення стійкого та збалансованого розвитку міст.

3. Урбіцид проявляється в різних формах протягом історії. Зокрема, середньовіччя та період збройних конфліктів відзначаються розповсюдженням атак на міські поселення, облогами, вторгненнями та руйнуванням міст під час війн.

Зокрема, Друга світова війна відзначилася масштабним урбіцидом, знищенням міст внаслідок бомбардувань та атомних атак. Ці приклади, такі як бомбардування міст у Німеччині (м. Дрезден та м. Берлін) та Японії (м.

Хіросіма та м. Нагасакі), підкреслюють катастрофічні наслідки воєнного урбіциду.

Проведено аналіз сучасних конфліктів, який вказує на те, що урбіцид стає не лише інструментом ведення війни, але й засобом політичного тиску та психологічного впливу на населення. Наприклад, урбіцид в Сирії та на Донбасі включає в себе не лише фізичне знищення міських об'єктів, а й систематичне тероризування цивільного населення.

Урбіцид сучасності є наслідком військових конфліктів, де міські території стають об'єктом знищення. Бойові дії можуть включати обстріли, бомбардування та інші форми агресії, що призводять до серйозних руйнувань міської інфраструктури.

Також слід зазначити, що російське вторгнення в Україну в 2022 році призвело до повномасштабного використання урбіциду з метою знищення міст та інфраструктури. Результатом цього стали серйозні людські трагедії, значні руйнування та втрати в економіці та культурі.

4. Аналіз етапів урбіциду в Харкові під час російсько-української війни виявляє злочинну послідовність дій, спрямованих на знищення міської інфраструктури та терор цивільного населення. Початковий етап характеризується спробами фізичного захоплення міста, що супроводжувалося масованими обстрілами та атаками, зокрема на цивільну інфраструктуру. Наступний період систематичного терору включав ракетні удари та артилерійський вогонь, з метою залякування населення та деморалізації суспільства.

Харківська операція відображає переломний момент, під час якого українські збройні сили змогли відвоювати контроль над значною частиною регіону, водночас зазнавши подальших атак. Останній етап, що триває до теперішнього часу, демонструє перехід до виключно дистанційних методів здійснення урбіциду, зокрема використання ракет та безпілотників для продовження руйнування міст. Ці етапи відображають не лише технічні

аспекти ведення війни, а й глибокий психологічний вплив на мешканців міста, спричиняючи страх, втрати та тривалі періоди відновлення.

Інтенсивність та характер урбіцидних дій значно варіюються в залежності від географічного розташування районів міста. Салтівський та Київський райони, які знаходяться ближче до лінії бойового зіткнення, зазнали найбільших руйнувань у результаті безпосередніх боїв та артилерійських обстрілів. Індустріальний та Шевченківський райони також постраждали через своє стратегічне розташування та спроби окупантів прорвати оборону міста.

У той же час, райони, які розташовані далі від лінії фронту, такі як Слобідський, Основ'янський та Немишлянський зазнали ушкоджень, але в меншому масштабі. Їхні пошкодження обмежуються переважно ракетними ударами та атаками БПЛА, що вказує на вибірковість урбіцидних дій, здійснених агресором.

Постійні обстріли та нестабільність ситуації ускладнюють процес відновлення, робить його тривалим та вимагає значних зусиль і ресурсів. Відновлення міста вимагає не тільки фінансових вкладень, але й ретельного планування, щоб адаптуватися до нових реалій та запобігти майбутнім ризикам урбіциду.

5. Урбіцид у Харкові має значні соціально-економічні наслідки, змінивши умови життя місцевого населення та загальний стан економіки міста. Великі пошкодження інфраструктури призвели до масової евакуації, численних жертв серед цивільного населення, а також до втрати робочих місць і знищення бізнесів.

Масштабний урбіцид в Харкові спричинив також важкі психологічні наслідки, створивши атмосферу страху та невизначеності. Значні ушкодження енергетичної інфраструктури паралізували нормальне функціонування міста та призвели до перебоїв у постачанні електроенергії, води та опалення, що ускладнило життя населення.

Окупанти за допомогою тактики урбіциду не лише зруйнували фізичну інфраструктуру Харкова, але й спричинили довготривалі наслідки на

демографічну ситуацію. З початку повномасштабного вторгнення з України виїхало понад 6 млн осіб, та понад 1 млн осіб з Харкова зокрема. Внаслідок повномасштабної війни діти повинні вчитися у метро або дистанційно, а більшість підприємств були частково або повністю релоковані задля зберігання виробничих потужностей та життя співробітників.

Підірвана інфраструктура і невизначеність створюють серйозні перешкоди для повернення до нормального життя, а відновлення міста потребує значних інвестицій та часу.

Урбіцид має глибокий глобальний вплив на світову спільноту, призводячи до серйозних наслідків у різних сферах життя. Цей вплив виявляється у гуманітарних кризах, екологічних проблемах, економічних змінах, напругах у міжнародних відносинах та інших аспектах. Підтримка та співпраця міжнародного товариства стають важливими для попередження конфліктів, врегулювання воєн та відновлення постраждалих регіонів, що може сприяти досягненню нових цілей сталого розвитку світового суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 13 років військової агресії з боку Росії та окупації територій Грузії у серпні 2008 року [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3293952-13-rokiv-vijskovoï-agresii-z-boku-rosii-ta-okupacii-teritorij-gruzii-u-serpni-2008-roku.html>
2. Clements-Hunt A. Russia's Campaign of Urbicide in Ukraine // New Lines Institute [Електронний ресурс]. URL: <https://newlinesinstitute.org/rules-based-international-order/russias-campaign-of-urbicide-in-ukraine/>
3. Coward, M. (2009). Urbicide: The Politics of Urban Destruction. London, Routledge, p. 156
4. DeepStateMAP / Мапа війни в Україні // DeepStateMap [Електронний ресурс]. URL: <https://deepstatemap.live>
5. Lemkin, R. (1944). Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation. Analysis of Government – Proposals for Redress. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, pp. 79–95. URL: <http://www.preventgenocide.org/lemkin/AxisRule1944-1.htm>
6. Slyvka R. Zakutynska I. (2016) Spatial features of military urbicide in Ukraine. WNoZ UŚ, Sosnowiec, s. 97–109.
7. Tore I. Kharkiv Palace Hotel Destroyed in Russian Rocket Attack // Ukraine Travel News [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrainetravelnews.com/kharkiv-palace-hotel-destroyed-in-russian-rocket-attack/>
8. Алеппо та Маріуполь – символи XXI сторіччя від путлеризму [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3432188-aleppo-ta-mariupol-simvoli-hhi-storicca-vid-putlerizmu.html>
9. Бізнес Цензор. У Польщі відкрили новий аеропорт поблизу Варшави: Бізнес Цензор [Електронний ресурс]. URL: https://biz.censor.net/news/3414820/u_polschi_vidkryly_novyyi_aeroport_poblyzu_v_arshavy

10. Бомбардування Дрездена: чому це місто знищили у 1945 році / BBC News Україна [Електронний ресурс]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51490873>
11. Бубеляк О. К. Юлія Рябчун, Анжела 10 років війни у Сирії: кому вигідний конфлікт / Суспільне // Новини [Електронний ресурс]. URL: <https://suspilne.media/113723-10-rokiv-vijni-u-sirii-komu-vigidnij-konflikt-ta-aki-sansi-na-mirne-zaversenna/>
12. В яких країнах Європи найбільше працевлаштованих біженців з України / Слово і Діло [Електронний ресурс]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/11/20/infografika/suspilstvo/yakyx-krayinax-yevropy-najbilshe-pracevlashtovanyx-bizhencziv-ukrayiny>
13. ВВП України за рік повномасштабного вторгнення впав на 29,1% – Держстат [Електронний ресурс]. URL: <https://pru.ua/vvp-ukrainy-za-rik-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-vpav-na-29-1-derzhstat/>
14. Відбудова Північної Салтівки: у руїни повертається життя – DW – 09.08.2023 / dw.com [Електронний ресурс]. URL: <https://www.dw.com/uk/vidbudova-pivnicnoi-saltivki-v-harkovi-u-ruini-pisla-obstriliv-rf-povertaetsa-zitta/a-66474511>
15. Війна почалася 10 років тому. Пригадуємо, як це відбувалося / vsim.ua [Електронний ресурс]. URL: <https://vsim.ua/Retro/viyna-pochalasya-8-rokiv-tomu-prigaduemo-yak-tse-vidbuvalosya-11533549.html>
16. Війна у Харківській області у 2022 році: скільки РФ зруйнувала будівель та вбила людей / Суспільне Харків [Електронний ресурс]. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/350116-vijna-na-harkivsini-2022-rik-u-cifrah/>
17. Внаслідок російської атаки 9 лютого у річки Немишля, Харків, Лопань і Уди потрапили тисячі тонн бензину / ZMINA [Електронний ресурс]. URL: <https://zmina.info/news/vnaslidok-rosijskoyi-ataky-9-lyutogo-u-richky-nemyshlya-harkiv-lopan-i-udy-potrapyly-tysyachi-tonn-benzynu/>
18. Енергоатом оприлюднив інфографіку ударів РФ по об'єктах електроенергетики [Електронний ресурс]. URL:

<https://kosatka.media/category/elektroenergiya/news/energoatom-oprilyudniv-infografiku-udariv-rf-po-ob-yektah-elektroenergetiki>

19. Крутов М., Лагуніна І. Була свідомо політика руйнування Алеппо, щоб зламати його і здобути політичну та військову перемогу – доповідь / Радіо Свобода. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28311174.html>

20. Ланда В. Все не так, як каже ООН. Forbes оцінив реальну кількість українських біженців і в яких країнах вони зараз. Інфографіка / Forbes.ua [Електронний ресурс]. URL: <https://forbes.ua/inside/vse-ne-tak-yak-kazhe-on-forbes-otsiniv-realnu-kilkist-ukrainskikh-bizhentsiv-i-v-yakikh-krainakh-voni-zaraz-28042022-5719>

21. Маріупольський драмтеатр: рік потому. Реальний злочин та страшні фейки рашизму / ГЛАВКОМ [Електронний ресурс]. URL: <https://glavcom.ua/publications/mariupolskij-dramteatr-rik-potomu-realnij-zlochin-ta-strashni-fejki-rashizmu-914675.html>

22. Мартін Ковард, Костянтин Мезенцев: «Урбіцид – це «вбивство міста». Форм і видів цього явища, на жаль, існує чимало» / LB.ua [Електронний ресурс]. URL: https://lb.ua/culture/2022/12/25/540194_martin_kovard_kostyantyn_mezentsev.html

23. Миронов В. Минулого року українці відкрили кожен десятий новий бізнес у Польщі: скільки ФОП там зареєстрували / ITnet [Електронний ресурс]. URL: <https://itnet.com.ua/uk/v-proshlom-gody-ykraincy-otkryli-kajdyi-desiatyi-novyi-biznes-v-polshe-skolko-flp-tam-zaregistrirovali/>

24. Михайлова О. Урбіцид – стратегія російських окупантів в російсько-українській війні / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. URL: <http://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/urbitsyd-stratehiya-rosiyskykh-okupantiv-v-rosiysko-ukrayinskiy-viyni>

25. Об'єктив Т. "Медіа група, Свободи М., Харків 7. У Харкові та області будуть додаткові відключення світла: графік обленерго [Електронний ресурс]. URL: <https://www.objectiv.tv/uk/objectively/2024/04/19/v-harkove-i->

[oblasti-budut-dopolnitelnye-otklyucheniya-sveta-grafik-oblenergo/](#)

26. Об'єктив Т. "Медіа група, Свободи М., Харків 7. Як у Харкові в школі № 134 живцем згоріли 30 псковських спецпризначенців [Електронний ресурс]. URL: <https://www.objectiv.tv/uk/objectively/2022/12/09/kak-v-harkove-v-shkole-134-zazhivo-sgoreli-30-pskovskih-spetsnazovtsev/>

27. Овсяний К. До і після. Погляд з супутника на міста України, зруйновані Росією / Радіо Свобода. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-rik-vtorhnennya-suputnyk/32279385.html>

28. Перші підсумки моніторингу знищення об'єктів цивільної інфраструктури в Харкові внаслідок обстрілів та бомбування РФ – сайт Майдан [Електронний ресурс]. URL: <https://web.archive.org/web/20220407134710/https://maidan.org.ua/2022/04/pershi-pidsumky-monitorynhu-znyshchennia-ob-iektiv-tsyvilnoi-infrastruktury-v-kharkovi-vnaslidok-obstriliv-ta-bombuvannia-rf/>

29. Підрив росіянами Каховської ГЕС / Усі новини [Електронний ресурс]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3720776-pidriv-rosianami-kahovskoi-ges-usi-novini.html

30. Післявоєнна відбудова Боснії і Герцеговини | Центр Дністрянського [Електронний ресурс]. URL: <https://dc.org.ua/news/reconstruction-bosnia>

31. Післявоєнна відбудова ФРН | Центр Дністрянського [Електронний ресурс]. URL: <https://dc.org.ua/news/reconstruction-germany>

32. Післявоєнна відбудова Хорватії / Центр Дністрянського [Електронний ресурс]. URL: <https://dc.org.ua/news/reconstruction-croatia>

33. Післявоєнна відбудова Японії та передумови для «економічного дива» / Центр Дністрянського [Електронний ресурс]. URL: <https://dc.org.ua/news/reconstruction-japan>

34. Післявоєнне відновлення України: які країни взяли шефство над містами та областями / Слово і Діло [Електронний ресурс]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/03/01/infografika/suspilstvo/pislyavoyenne-vidnovlennya-ukrayiny-yaki-krayiny-vzyaly-shefstvo-nad-mistamy-ta-oblastyamy>

35. Рашисти обстріляли депо харківського метрополітену: є постраждалі (фото) / ГЛАВКОМ [Електронний ресурс]. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/rashisti-obstrilyali-depo-harkivskogo-metropolitenu-je-postrazhdali-foto--854688.html>
36. Розбомблений, але нескорений: Маріуполь з висоти пташиного польоту (відео) / TrueUA.info [Електронний ресурс]. URL: <https://trueua.info/news/rozbomblenij-ale-neskorenij-mariupol-z-visoti-ptashinogo-polotu-video>
37. Руїни замість міста. NYT показало знищений росіянами Бахмут / відео [Електронний ресурс]. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/new-york-times-pokazalo-video-ruynuvan-u-bahmuti-novini-ukrajini-50326398.html>
38. Свобода Р. Руйнування на Донбасі у цифрах / Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/28166265.html>
39. Серпень 2008 року: фотокадри п'ятиденної війни між Росією і Грузією / Радіо Свобода. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/photo-gallery-war-gerogia-ossetia-russia-conflict/29417664.html>
40. Суспільне. Хіросіма. Історія людства в історії людини / Суспільне // Новини [Електронний ресурс]. URL: <https://suspilne.media/268346-hirosima-istoria-ludstva-v-istorii-ludini/>
41. Тетяна С. Княгиня Ольга: як помститися за смерть чоловіка та розбудувати державу? / Останні новини України // Бахмут IN.UA [Електронний ресурс]. URL: <https://bahmut.in.ua/61-nasha-istoriia/5308-kniahynia-olha-iak-pomstytsia-za-smert-cholovika-ta-rozbuduvaty-derzhavu/>
42. Туди прийшов «руський мир»: які міста України були повністю або частково зруйновані під час війни / Слово і Діло [Електронний ресурс]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/03/infografika/suspilstvo/tudy-pryjshov-ruskyj-myr-yaki-mista-ukrayiny-buly-povnistyu-abo-chastkovo-zrujnovani-vijny>
43. У Маріуполі померла вагітна, яка постраждала під час російського бомбардування / DSnews.ua [Електронний ресурс]. URL:

<https://www.dsnews.ua/ukr/society/v-mariupole-umerla-beremennaya-postradavshaya-vo-vremya-rossiyskoy-bombardirovki-14032022-455033>

44. У Харкові російська авіація розбомбила спорткомплекс університету [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3421298-u-harkovi-rosijska-aviacia-rozbombila-sportkompleks-universitetu.html>

45. У Харкові та області назвали райони, які найбільше постраждали від війни / Коментарі Україна [Електронний ресурс]. URL: <https://kharkov.comments.ua/ua/news/war/2023/23083-u-harkovi-ta-oblasti-nazvali-rayoni-yaki-naybilshe-postrazhdali-vid-viyni.html>

46. Харківські переселенці. Скільки їх розкидано по Україні [Електронний ресурс]. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/kharkivski-pereselentsi-skilky-yikh-rozkydano-po-ukrayini>

47. Хорватії теж 30. Як країна здобула незалежність, виграла війну та вступила в ЄС і НАТО / BBC News Україна [Електронний ресурс]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-58113427>

48. Чому 14 вересня – поганий день для Москви: історичний факт / ГЛАВКОМ [Електронний ресурс]. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/chomu-14-veresnja-pohanij-den-dlja-moskva-istorichnij-fakt-875268.html>

49. Школа в метро: Як навчатимуться діти під землею в Харкові / DUMKA.MEDIA [Електронний ресурс]. URL: <https://dumka.media/ukr/suspilstvo/1693573223-shkola-v-metro-yak-navchatimutsya-diti-pid-zemleyu-v-harkovi>

50. Як відновлювати економіку після війни. Програмна відбудова Боснії та Герцеговини: уроки для України / LB.ua [Електронний ресурс]. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/510994_yak_vidnovlyuvati_ekonomiku_pislya.html

51. Як зараз виглядає зруйнована ТЕЦ у Харкові: фото / Апостроф [Електронний ресурс]. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2024-03-26/kak-seychas-vyiglyadit-razrushennaya-tets-v-harkove-foto/317304>

52. Як Сеул відбудували після війни? [Електронний ресурс]. URL: <https://transparentcities.in.ua/news/yak-seul-vidbuduvaly-pislia-viiny>

53. Як українські біженці вплинули на економіку Польщі: дослідження / ГЛАВКОМ [Електронний ресурс]. URL: <https://glavcom.ua/world/world-economy/jak-ukrajinski-bizhentsi-vplinuli-na-ekonomiku-polshchi-doslidzhennja-989711.html>

Як Хіросіму відновлювали після ядерної бомби [Електронний ресурс]. URL: <https://transparentcities.in.ua/news/yak-khirosimu-vidnovliuvaly-pislia-yadernoi-bomby>